

FIGURA NEPRIJATELJA

PREOSMIŠLJAVANJE SRPSKO-ALBANSKIH ODNOSA

SADRŽAJ:

Reč urednika: Neki drugačiji odnosi 7

Čija je to zemlja?

Uspostavljanje srpsko-albanskog neprijateljstva

Aleksandar Pavlović: *Od junaka do divljaka: Albanci u srpskom herojskom i nacionalnom diskursu od sredine osamnaestog do početka dvadesetog veka.....* 15

Srđan Atanasovski: *Proizvođenje Stare Srbije: stopama putopisca, tragom folklor.....* 35

Milan Miljković: *Prilog analizi medijskih predstava o Albancima u srpskoj štampi 1912–1913 .....* 55

Ana Petrov: *„Balkan balkanskim narodima“: evolucionizam, rasizam i kolonijalizam u srpskim naučnim i političkim diskursima pre Drugog svetskog rata .....* 75

Vladan Jovanović: *„Rekonkvista Stare Srbije“: o kontinuitetu teritorijalne i demografske politike na Kosovu .....* 95

Jugoslovenski pokušaj: albansko-srpski odnosi u ukrštenoj perspektivi

Agron Bajrami: *Novine u državnoj i nacionalnoj službi .....* 117

Atdhe Hetemi: *Viđeni tuđim očima: reprodukcija orijentalizama i interni balkanizam među Albancima i Južnim Slovenima u bivšoj Jugoslaviji.....* 131

Marjan Ivković, Tamara Petrović Trifunović i Srđan Prodanović: *Srpsko-albanski odnosi u socijalističkoj Jugoslaviji: protesti na Kosovu i teret sistemske legitimizacije.....* 153

Čemu učimo nova pokolenja?

Srpsko-albanski odnosi u udžbenicima

Aleksandra Ilić Rajković: *Albanci i srpsko-albanski odnosi u srpskim udžbenicima (1887-1987).....* 177

Esilda Luku: *Albansko-jugoslovenski odnosi (1945-1948) i njihovo predstavljanje u albanskim udžbenicima za osnovnu i srednju školu .....* 197

Nailje Malja-Imami: Školstvo na albanskom jeziku na Kosovu i jugu Srbije (1945-2015)	211
Škeljzen Gaši: Rat na Kosovu 1998-1999. u udžbenicima istorije na Kosovu i u Srbiji	229

Ko su manjine i gde? Izazovi življenja među većinskim Drugim

Armanda Hisa: Srpsko-albanski mešoviti brakovi: kada patrijarhalnost lomi barijere nacionalizma	243
Marija Mandić i Ana Sivački: Jezik i etno-politički sukob: Slučaj albanskog u savremenom Beogradu	261
Inis Škreli: Srpsko-crnogorska manjina u Skadru: izazovi identiteta	283

Intelektualci i rat: posrednici (ne)nacionalne pravde

Rigels Halili: „Mi, sinovi nacije“ – intelektualci kao generatori albanskih i srpskih nacionalnih ideja i programa	301
Predrag Krstić: Intelektualna obrada „Kosova“: srpske recepcije, resignacije i reakcije	319
Gazela Pudar Draško: Simbolika nemoći: intelektualci i srpsko-albanski odnosi u postjugoslovenskom kontekstu	337

Ubi me prejaka reč: pisci na borbenim linijama nacije

Sasa Ćirić: Figura drugog kao otvoreni projekat, na primeru albanskih autora iz Albanije i sa Kosova	359
Basri Ćaprići: Neprijatelji i ljudi	375
Anton Berišaj: Književnost kao ratni diskurs: Albanski i srpski pisci u „ratu rečima“	391

Ima li saradnje posle svega: kulturne i političke prakse preko granice

Jelena Lončar: Kulturna baština na Kosovu: Podsticanje isključivanja kroz inkluzivno zakonodavstvo	409
Ana Birešev: „Licem u lice“: srpsko-albanska kulturna saradnja u medijskom diskursu	429
Adriana Zaharijević: Zajednica rasposedovanih: Ženska mirovna koalicija	449

Marjan Ivković
Tamara Petrović Trifunović
Srđan Prodanović

Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Univerzitet u Beogradu

Srpsko-albanski odnosi u socijalističkoj Jugoslaviji: protesti na Kosovu i teret systemske legitimizacije

Apstrakt:

U ovom radu ćemo nastojati da ispitamo u kojoj meri je egalitaristički rečnik jugoslovenskog socijalizma bio u stanju da ponudi alternativni okvir za interpretaciju savremenih srpsko-albanskih odnosa. Inicijalna hipoteza polazi od toga da je jugoslovenska elita – usled eksperimentalnog karaktera samoupravnog socijalizma koji je podrazumevao određene kompromise sa liberalnim kapitalizmom – bila strukturalno prinuđena da sistematično negira socijalni aspekt demonstracija koje su na Kosovu odvijale tokom 1968, 1981. i 1988 godine. Primenom kritičke analize diskursa na štampane medije (*Politika*, *Večernje novosti* i *Borba*), pokušaćemo da pokažemo kako je vladajuća nomenklatura složene političko-ekonomske aspekte bunta isključivo tretirala kao izraz nacionalizma. Ova diskurzivna strategija je samim akterima sugerisala da je nacionalizam zajednički imenitelj za ekonomsku, političku i etničku jednakost. Krajnje posledice ovakvih diskurzivnih redukcija će biti prikazane kroz analizu medijskog izveštavanja sa demonstracija na Kosovu i mitinga „Bratstva i jedinstva“ u Beogradu 1988. godine, gde je primetno zatvaranje prostora za ne-nacionalističko tumačenje bilo koje vrste socijalnog bunta, ali i postepeno odustajanje aktera od artikulisanja sopstvenog iskustva nepravde u socijalnom ključu.

Ključne reči:

Jugoslavija, srpsko-albanski odnosi, systemska legitimizacija, protesti, analiza diskursa

U ovom radu ćemo braniti stanovište da je jugoslovenski socijalizam u periodu od 1945. do 1991. godine posedovao potencijal za reartikulaciju srpsko-albanskih odnosa u novom ključu koji bi nadilazio partikularistički nastrojene nacionalističke antagonizme. Upravo zbog toga, važno je ispitati zbog čega navedeni potencijal za artikulaciju univerzalnih zahteva za pravdom i jednakošću kroz jezik klasne borbe i redistribucije nije bio u potpunosti aktuelizovan, kao i razloge zbog kojih su problemi društvenih nejednakosti¹⁰⁵ bili prevashodno određeni rečnikom etničkih podela.

Iako su etničke tenzije za vreme SFRJ na prvi pogled suzbijane, a politička elita bila, kako navodi Dejan Jović, „preosetljiva“ na svaki nacionalizam koji bi mogao da preraste u otvoreni konflikt, to ipak ne znači da ova elita nije takođe podsticala nacionalizam institucionalnim i drugim rešenjima koja su se u velikoj meri rukovala „politikom beskrajne decentralizacije i parcijalizacije“ političkog, kulturnog i ekonomskog prostora (Jović, 2003, 41). Osim ovog strukturnog faktora, uz koji je išla i konstantna „liberalizacija“ ekonomskog sistema, izostanak realizacije emancipatornog potencijala socijalističkog sistema u Jugoslaviji rezultat je i specifične ideološke strategije jugoslovenske političke elite u periodu od 1968. do kraja osamdesetih: upotrebe etikete „nacionalizma“ u svrhu delegitimizacije socijalnih protesta.

U tom kontekstu, nastojaćemo da, uz pomoć kritičke analize diskursa, rekonstruišemo medijsko izveštavanje o protestima na Kosovu 1968, 1981. i 1988. godine. Predstavićemo specifičnu logiku uokviravanja koju definišemo kao „diskurzivnu redukciju“ protestnih pokreta od političke elite, kroz analizu ključnih dnevnih novina u SR Srbiji u pomenutom periodu – *Politike, Borbe* i *Večernjih novosti*. Istraživanje novinske građe utemeljeno je teorijskim argumentom koji pomenutu polaznu hipotezu razvija u specifičan eksplanatorni model. Taj model je dodatno formalizovan u vidu dvodimenzionalne šeme, „koordinatnog sistema simboličke dominacije u socijalističkoj Jugoslaviji“, koju ćemo predstaviti u završnom delu teksta.

Teorijski argument

Od 1948. godine jugoslovenski socijalizam se od drugih socijalističkih društava vidno razlikuje po „dodatnom teretu“ sistemske legitimizacije¹⁰⁶ koji je proizišao iz potrebe ideološkog opravdanja jednog, po svojoj suštini realpolitičkog, poteza tadašnjeg vrha jugoslovenske vlasti – raskida sa ostatkom socijalističkog sveta predvođe-

---

¹⁰⁵ Detaljnije o klasnim nejednakostima u jugoslovenskom socijalizmu videti u: Lazić, 1987; Lazić, 1994.

¹⁰⁶ Pod sistemskom legitimizacijom podrazumevamo stalni, kontinuirani proces interpretacije i reinterpretacije svih institucionalizovanih aspekata određene društvene stvarnosti – dakle, celokupnog institucionalnog uređenja određene političke zajednice – kao pravednih, odnosno kao normativno univerzalnijih u odnosu na postojeće (ili uopšte zamislive) alternativne obrasce institucionalnog uređenja. Sistemska legitimizacija se neprestano odvija, kako na „makro-“, tako i na „mikro-nivou“ određene društvene stvarnosti – od interpretativnih sukoba oko pravednosti celokupnog političkog uređenja jednog društva do sukoba oko pravednosti određenog testa u osnovnoj školi prilikom sednice nastavničkog veća.

nog Sovjetskim Savezom.¹⁰⁷ Od uvođenja samoupravne organizacije društveno-ekonomskih odnosa i odustajanja od kolektivizacije poljoprivrede 1950. godine, jugoslovenska politička elita je na pomenuti izazov odgovarala jednom vrstom otvorenosti za „eksperimentisanje“ sa ekonomskim i političkim mehanizmima društvene reprodukcije. Među najpoznatije ekonomske primere svakako se mogu ubrojati opsežna ekonomska reforma iz 1965, nešto manje obuhvatna, ali takođe dalekosežna reforma iz 1981, kao i najradikalniji pokušaj transformacije preduzet u vreme terminalne krize jugoslovenske federacije 1988. godine. Na političkom planu, „eksperimentalni“ karakter jugoslovenskog socijalizma se najjasnije mogao prepoznati na primeru debate oko ustavnih reformi u periodu 1968-1974, koja je rezultirala ustavnim transformacijom države u pravcu konfederalnog uređenja. Ono što objedinjuje ove pokušaje ekonomske i političke reforme najbolje se može definisati kao „liberalizacija“¹⁰⁸, odnosno nastojanje da se jugoslovenski socijalistički sistem – koji je do 1950. razvijan u pravcu klasične planske ekonomije i centralističkog političkog uređenja sovjetskog tipa – u određenoj meri „liberalizuje“. Smatramo da su ovi potezi u periodu od 1950. do 1974. doveli do postepene kristalizacije jednog specifičnog i drugačijeg oblika realsocijalizma kojeg je – nasuprot društvima Istočnog bloka – karakterisao znatno viši stupanj heterogenosti i policentričnosti ekonomskog i političkog sistema, kao i napetosti unutar različitih segmenata jugoslovenske političke elite.¹⁰⁹

Druga temeljna premisa podrazumeva da je odgovor elite na „dodatni teret“ legitimizacije spremnosti na socijalni „eksperiment“, paradoksalno proizvodio *novu vrstu* izazova za legitimnost sistema, usled povećane systemske nestabilnosti, otvaranja Jugoslavije ka globalnom kapitalističkom sistemu i njegovim periodičnim krizama. Reforme jugoslovenskog sistema do 1968. godine stvaraju društvo unutar kojeg su procesi rapidnog ekonomskog rasta, industrijalizacije i urbanizacije praćeni i rastom društvenih nejednakosti, kako između vladajuće klase – „nomenklature“ partijskih funkcionera – i ostatka populacije, tako i između razvijenih i nerazvijenih regiona

---

¹⁰⁷ Detaljnije videti u: Rubinstein, 2015.

¹⁰⁸ Pojam „liberalizacije“ se u ovom tekstu pre svega odnosi na smanjivanje udela centralnog planiranja u procesu celokupne društveno-ekonomske reprodukcije, odnosno na stanovište nosilaca političke moći da celokupna društvena stvarnost ne može, i ne treba, da bude u potpunosti dovedena u sklad sa institucionalizovanom vizijom poželjnog (socijalističkog) društva stalnim i neposrednim intervenisanjem centralne vlasti na „makro“ i „mikro-nivou“. U jugoslovenskom kontekstu liberalizacija se pre svega ogledala u (često isključivo nominalnoj) decentralizaciji političke moći i otvaranju prostora za regulisanje određenih aspekata ekonomskog delanja tržišnom logikom. Još jedan značajan aspekt „liberalizacije“ u Jugoslaviji podrazumevao je i nešto viši stepen nominalne spremnosti političke elite na tolerisanje izazova systemskoj legitimnosti, to jest „kritike“, u odnosu na društva sovjetskog tipa – dokle god ti izazovi nisu artikulisani jezikom klasne borbe, odnosno zahteva za socijalnom pravdom, kako ćemo nastojati da pokažemo. Granicu moguće kritike sistema iscrtavalo je dovođenje u pitanje socijalističkog karaktera samog jugoslovenskog poretka (Lazić, 2011, 93).

¹⁰⁹ Detaljnije o ovakvom teorijskom pristupu analizi SFRJ videti u: Woodward 2003, 75–76; Woodward, 1995. Takođe up. Lydall, 1989.

Jugoslavije¹¹⁰. Upravo je ovaj proces društvene diferencijacije, u potpunoj suprotnosti sa nominalnim ciljevima socijalističkog sistema oličenim u idejama „besklasnog društva“, doveo do prvog velikog protestnog pokreta u Jugoslaviji – studentskih protesta u Beogradu u junu 1968. godine. Iako po svom sastavu „elitistički“, studentski protesti u Jugoslaviji 1968. zapravo predstavljaju autentični *socijalni bunt* protiv tada već učvršćenog poretka društvenih nejednakosti oličenog u partijskoj „crvenoj buržoaziji“, koja je bila primarna meta studentskih parola. Nekoliko meseci kasnije, u novembru 1968, izbijaju i prvi protesti u SAP Kosovo, jednom od ekonomski najnerazvijenijih regiona Jugoslavije.

Socijalni bunt je predstavljao egzistencijalnu pretnju političkom sistemu čiji je *raison d'être* bio uspostavljanje socijalno pravednog, egalitarističkog i u krajnjem cilju besklasnog društva. U tom smislu, jugoslovenska politička elita na čelu sa Josipom Brozom nije imala adekvatan odgovor koji bi neposredno delegitimizovao protestne pokrete koji se javljaju 1968, što se možda najbolje očituje u čuvenoj Titovoj replici da su „studenti u pravu“. U kontekstu ozbiljne ugroženosti legitimnosti poretka, jugoslovenska politička elita će, kako ćemo pokazati na primerima iz građe, u novembru 1968. na Kosovu prvi put upotrebiti strategiju delegitimizacije protesta putem diskurzivne redukcije, koja se ogledala u transponovanju *društveno-ekonomskih zahteva* protestnih pokreta i neophodnosti sistemskog odgovora na te zahteve na *domen simboličke reprodukcije društva*.¹¹¹

Mišljenja smo da je vladajuća klasa u Jugoslaviji, u kriznim trenucima poput hrvatskog „Maspoka“ 1971. i protesta na Kosovu 1968. i 1981, nastojala da kompleksne protestne pokrete unutar kojih su društveno-ekonomski i simbolički (identitetsko-politički) zahtevi bili tesno ispreplitali i teško razlučivi, diskurzivno redukuje na identitetsku dimenziju, definišući ih pre svega kao „nacionalističke“. S obzirom da je senzibilitet za identitetska pitanja bio empirijski prisutan unutar protestnih pokreta¹¹²,

¹¹⁰ Iako je Kosovo tokom SFRJ u apsolutnom smislu napredovalo više od drugih regiona (i u političkom i u ekonomskom aspektu), u relativnom smislu stvari su stajale sasvim drugačije. Kosovo je 1953. godine bilo tri i po puta slabije razvijeno od Slovenije, dok je neposredno pre sloma Jugoslavije, 1989. godine, ta razlika bila 1: 8 (Jović, 2001, 96-97; 2003, 31). Takođe videti: Burg, 1996, 51; 53 i Pleština, 1992.

¹¹¹ Simbolička reprodukcija poretka podrazumeva oblike integrisanja društvenog delanja aktera, definisanjem individualnih i kolektivnih *identiteta* aktera, njihovog *statusa* i opravdanja asimetrije njihove *moći* u procesu odlučivanja o kolektivnim ciljevima delanja („politička integracija“ u užem smislu). Kolokvijalnije rečeno, simbolička reprodukcija društva tiče se „političkih“ za razliku od „ekonomskih“ pitanja.

¹¹² Po anti-esencijalističkom stanovištu koje ovde zastupamo, određeni protestni pokret poprima svoj specifičan oblik tako što se „iskustvo nepravde“ (Honneth, 1996) određene grupe društvenih aktera zajednički artikuliše u određenom *rečniku* političke borbe koji je toj grupi dostupan – npr. rečniku distributivne pravde ili rečniku nacionalnog samoopredeljenja. Samo iskustvo nepravde određenog društvenog poretka ili fenomena najčešće je kompleksno i u sebi sadrži i „identitetske“ i „klasne“ elemente, ali su ti elementi unutar samog iskustva *pre-diskurzivni*. Oni predstavljaju jednu vrstu afektivne i moralno intuitivne reakcije aktera unutar konkretne društvene situacije. Ukoliko je dostupno više rečnika istovremeno i svi manje ili više korespondiraju sa određenim aspektima iskustva nepravde, konačna artikulacija protesta pretežno u jednom rečniku zavisice od brojnih faktora – odnosa moći aktera unutar protestnog pokreta, reakcije nosilaca političke moći i njihovih specifičnih tehnika „neutralizacije“ izazova koji protestni pokret upućuje legitimnosti poretka. Na taj način shvatamo i ulogu pomenute strategije „diskurzivne redukcije“ koju je jugoslovenska politička elita sprovodila spram protestnih pokreta na Kosovu.

naša je pretpostavka da je strategija diskurzivne redukcije u ovim ključnim trenucima dovela upravo do najpoželjnijeg ishoda sa stanovišta jugoslovenske elite moći – sami akteri uključeni u proteste su implicitno preuzimali nacionalističku etiketu, čime je dolazilo do postepene reartikulacije protestnih zahteva u pretežno identitetskom ključu. Kada se diskurzivna redukcija pokazala uspešnom, vrh jugoslovenske vlasti je mogao da pristupi i „odgovaranju“ na zahteve protestnih pokreta. To je činjeno unutar registra simboličke reprodukcije društva, prevashodno putem dalje „liberalizacije“ političkog uređenja Jugoslavije u pravcu federalizma i višeg stupnja autonomije identitetski definisanih (etničkih) grupa. Vladajuća klasa je nastojala da svoju nesposobnost da reši strukturne probleme jugoslovenske privrede (rastućih društvenih i regionalnih nejednakosti i periodičnih ekonomskih kriza), u velikoj meri proizvedenih inicijalnim „eksperimentom“, kompenzuje liberalizacijom ekonomskog sistema, koja je potom iznova proizvodila uslove za nastanak novih protestnih pokreta.

Metodološki okvir istraživanja

Istraživačka odluka da testiramo, ali i dalje razvijemo, izloženi teorijski argument na građi koju čine izveštavanja o protestima na Kosovu u štampanim medijima¹¹³, počivala je na pretpostavci da je medijski diskurs (u kojem se ogledao i diskurs tadašnje političke elite SR Srbije), koji je preko uticajnih dnevnih novina dopirao do svakodnevnih aktera imao važnu ulogu u simboličkoj reprodukciji poretka.¹¹⁴ To se posebno odnosilo na izveštavanje o kriznim trenucima, što su protesti na Kosovu 1968, 1981. i 1988. godine svakako bili.

U analizi građe korišćena je kritička analiza ideološkog diskursa (van Dijk, 2006), prevashodno analiza diskurzivnih strategija koje su u konkretnom isečku iz građe upotrebljene, a koje u istraživanom diskursu služe da predstave i definišu *Nas* i *Njih*. Osnovna diskurzivna strategija u ideološkom diskursu jeste *strategija pozitivnog predstavljanja sopstvene grupe* uz negativno prikazivanje suprotstavljene grupe. To se čini tako što će se istaći informacije koje su pozitivne za nas ili negativne za njih, a prikriti ili ublažiti informacije koje su pozitivne za njih, odnosno negativne za nas. Drugim rečima, diskurzivnim strategijama se manipuliše količinom detalja i nivoom opisa, a informacije ostaju po potrebi implicitne ili eksplicitne (*ibid*, 356–358). Za ovu analizu, najvažnije je bilo u građi prepoznati i rekonstruisati diskurzivnu *strategiju delegitimizacije protivnika* prema kojoj protivnika nije dovoljno samo negativno prikazati, već njegovu poziciju treba proglasiti nelegitimnom, a načela na kojima suprotstavljeno stanovište počiva nepravednim. Činom delegitimizacije tako može, između ostalog, da se napada *legitimnost pripadnosti, delovanja, ciljeva, normi i vrednosti*

¹¹³ Inicijalni uzorak su činili svi primerci *Borbe*, *Politike* i *Večernjih novosti* izašli u periodu od 1. novembra do 10. decembra 1968, od 1. marta do 10. aprila 1981. i od 1. novembra do 1. decembra 1988. godine.

¹¹⁴ „Glavni politički sukobi u socijalizmu bili su sukobi između raznih interpretacija realnosti i vizija budućnosti. Politika je u socijalizmu često sličila na filološke seminare, a plenumi Centralnih komiteta, njihovih predstavništava i komisija bili su mesta gde se raspravljalo šta je netko mislio kad je rekao i – još više – što je Marks mislio kad je nešto napisao“ (Jović, 2003, 104).

(*ibid*, 342–345). Diskurzivna strategija delegitimizacije „protivnika“ – učesnika protesta na Kosovu – uokviravanjem¹¹⁵ u medijskim izveštajima bila je, u skladu sa argumentom ovog rada, deo šireg procesa diskurzivne redukcije svih protestnih pokreta u Jugoslaviji na nacionalističke tj. identitetske, koju je jugoslovenska politička elita sprovodila u analiziranom periodu.

1968: rađanje nove tehnike simboličke dominacije

Najveći protesti na Kosovu u okvirima socijalističke Jugoslavije javljali su se kao reakcija na sasvim konkretne krize, nastale usled negativnih društvenih posledica liberalizacije, koje su naročito pogađale nerazvijenije regione Jugoslavije. Tako i dugoročni uzroci protesta na Kosovu 1968. godine sežu do privredne reforme iz 1964/1965. godine, kada se odigravaju bitne promene koje se pre svega odnose na povećanje ingerencija preduzeća u pogledu akumulacije i reprodukcije kapitala (Rusinow, 1977, 173–179). Ipak, možda je najsnažniji uticaj na destabilizaciju jugoslovenskog društva ležao u tome što je liberalizacija samoupravljanja otvorila i institucionalizovala tržišnu utakmicu između republika i pokrajina SFRJ, u kojoj su nerazvijeniji delovi Jugoslavije, poput Kosova, trpeli najgore posledice samog eksperimenta. Kako je ranije napomenuto, liberalizacija je u jugoslovenskom kontekstu podrazumevala delimično odustajanje centralne vlasti od pokušaja regulisanja svih aspekata društvene stvarnosti u skladu sa temeljnom vizijom poželjnog društva, a time i prihvatanje i legitimisanje mnoštva entiteta nižeg stupnja u odnosu na centralnu vlast Jugoslavije – republika, pokrajina, „naroda i narodnosti“, ekonomskih preduzeća – kao legitimnih aktera i donosilaca odluka u procesu društvene reprodukcije.¹¹⁶ Na taj način liberalizacija postepeno omogućava (ponovnu) afirmaciju različitih partikularnih pripadnosti, identiteta i lojalnosti naspram apstraktno-univerzalnih i često simbolički praznih odrednica poput „radnog čoveka“, proletera, Jugoslovena, pa time i postepenu (implicitnu) normalizaciju etničkih nacionalizama u Jugoslaviji i svih vidova „takmičenja“ među republikama.

Demonstracije 1968. godine na Kosovu predstavljaju jedan od prvih primera neuspeha da se iskustvo nepravde formuliše u alternativnom, progresivnom rečniku solidarnosti koji bi insistirao na univerzalnosti egalitarizma socijalističkog projekta,

---

¹¹⁵ Uokviravanje (*framing*) podrazumeva odabir nekih aspekata stvarnosti i zanemarivanje drugih, uz koje ide isticanje prvih kao naročito značajnih u kontekstu opštenja. To se postiže definisanjem problema, tumačenjem njihovih uzroka, moralnim vrednovanjem i preporučivanjem praktičnog tretmana (Entman, 1993, 52, prema Bakić, 2011, 109).

¹¹⁶ U tom smislu tumačimo i jedan od prvih i najdalekosežnijih poteza liberalizacije koji povlači jugoslovenska elita već početkom pedesetih – odustajanje od sistematične izgradnje jugoslovenskog nacionalnog identiteta „odozgo“, i supstituciju tog identiteta ideologijom „bratstva i jedinstva“ jugoslovenskih naroda. Up. takođe Dyker, 2013, 63–91.

nasuprot rečnika identitetsko-nacionalnih partikularizama.¹¹⁷ Redistribucija i socijalna pravda su, umesto u egalitarističkom registru socijalizma, zahtevani u okvirima nacionalne autonomije privređivanja i preraspodele resursa.

Konkretno, protesti koje nekoliko meseci nakon junjskih studentskih demonstracija u Beogradu izbijaju u više gradova SAP Kosovo 27. novembra 1968. – Prištini, Peći, Prizrenu, Gnjilanu, Kosovskoj Mitrovici – predstavljaju artikulaciju iskustva nepravde oličene u činjenici da, nakon 23 godine postojanja socijalističkog sistema, Kosovo i dalje ekonomski zaostaje za svim drugim regionima Jugoslavije, i da se albanska većina u ovoj pokrajini više od svih drugih narodnosti suočava sa problemima ekstremnog siromaštva i blokirane društvene pokretljivosti. U tom smislu, iskustvo nepravde kao primarni uzročnik protesta bilo je otvoreno za artikulaciju unutar oba ranije pomenuta rečnika političke borbe: rečnika socijalne pravde i rečnika politike identiteta, te su zahtevi i parole demonstiranata, poput „Kosovo republika“ oslikavali empirijsku nerazlučivost dva rečnika.

Ukoliko se fokusiramo na izveštavanje dnevnih listova, uvidećemo da je protest predstavljao ključnu etapu u razvoju pomenute strategije diskurzivne redukcije protestnih pokreta koju je jugoslovenska politička elita razvila u svrhu delegitimizacije protesta. U izveštavanju ne postoje značajnije razlike između tri dnevna lista u pogledu diskurzivnih strategija delegitimizacije – autori priloga prevashodno proteste тумаче kao izraz albanskog nacionalizma i separatizma, negirajući i najmanju mogućnost da se uzroci protesta nalaze u neuspesima jugoslovenskog socijalizma da reši strukturne probleme kosovske ekonomije.

U tekstu „Ocena trogodišnje aktivnosti“, primera radi, postavljen je temelj strategije delegitimizacije protesta, isticanjem da proces ekonomsko-političke liberalizacije započet 1965. godine predstavlja „demokratizaciju sistema“, to jest obračun sa „birokratsko-šovinističkim snagama“:

Obračun samoupravljačkih snaga sa birokratsko-konzervativnim na nivou CK SKJ imao je dalekosežne posledice na politički život ove Pokrajine. Demokratizacija je otvorila proces suzbijanja birokratsko-šovinističke i frakcionaške platforme snaga u i izvan Saveza komunista kao i snažan zamah idejno-političke borbe Saveza komunista.

Borba, 1968a, 6

U sledećem isečku iz građe, autor teksta upozorava da se, uprkos bogatstvu i raznovrsnosti protestnih parola („kritike svega postojećeg“), iza zahteva demonstiranata krije jedan osnovni motiv – odbacivanje jugoslovenskog socijalizma:

---

¹¹⁷ Iako je neosporna činjenica da je Kosovo nakon pripajanja Kraljevini Srbiji bilo predmet imperijalne dominacije (up. Tucović, 1950, 131; Lampe, 2000, 97) u kojoj su Albanci bili neretko svedeni na građane drugog reda, socijalizam je svojim internacionalizmom ipak pružao mogućnost prevazilaženja balasta komplikovane istorije međuetničkih sukoba ova dva naroda.

Ostaje činjenica da su mnogi stavovi i kritike na Fakultetu bile u skladu sa poznatom parolom „kritika svega postojećeg“, iza čega se skrivala kritika usvojenih pravaca razvoja našeg društva i rukovodeće uloge Saveza komunista.

Borba, 1968b, 4

Sa druge strane, novinar *Borbe* nastoji da definiše i klasifikuje tipove kritike postojećeg društveno-ekonomskog stanja na Kosovu sa ciljem da ukaže na njihovu antisocijalističku i identitetsko-političku orijentaciju:

(...) da su aktivnosti na sprovođenju odluka CK SKJ i CK SKS i Pokrajinskog komiteta razni anarholiberalistički, nacionalističko-šovinistički i antisocijalistički elementi iz redova albanske narodnosti, hteli sada da iskoriste u svoje ciljeve. Razne deformacije organa bezbednosti u prošlosti, greške i postupke pojedinih ljudi, oni su pokušali da pripisuju socijalističkom sistemu Saveza komunista i njegovoj politici.

Borba, 1968c, 3

U prilogu iz *Politike* možemo uočiti istu reduktivnu diskurzivnu strategiju:

Reakcionarne snage pokušavaju da zloupotrebe i onemoguće demokratizaciju političkog života kod nas da bi nametnule svoje stavove. Sadržina parola sa kojima su reakcionarne snage izašle na ulicu i trenutak koji su izabrale, jasno govore o tome da je reč o sprezi političkih protivnika svih boja, počev od inostranih agentura, preko ostataka reakcionarnih snaga i šovinstava, do raznih devijanata unutar Saveza komunista, sa paklenim ciljem da se nanese šteta afirmaciji Albanaca i rešenjima našeg društva čiji je smisao unapređivanje odnosa među narodima i narodnostima.

Politika, 1968a

U drugom izveštaju, akteri protesta su definisani kao „klasni neprijatelji“, što predstavlja korak dalje od etikete „nacionalizma“. Dok su nacionalistički zahtevi hipotetički kompatibilni sa zahtevima za socijalnom pravdom, u slučaju „klasnih neprijatelja“ i ta mogućnost se gubi:

Večeras je u Prištini održan i prošireni sastanak sekretarijata Osnovne organizacije Saveza komunista Filozofskog fakulteta na kome je ocenjeno da je demonstracije organizovao klasni neprijatelj...

Borba, 1968č

Prilog *Borbe* nas upozorava da, iako nam protesti mogu izgledati kao „studentski“, te se time mogu dovesti u vezu sa junskim protestima u Beogradu (kojima je pridodat prevashodno socijalni karakter), oni ne odražavaju stanovišta većine studenata (legitimnih aktera):

Članovi pokrajinskog odbora su primetili da je bilo pokušaja da se demonstracije okvalifikuju kao studentske i da se neprijateljski akt grupe studenata albanske narodnosti pripisuje većini studenata.

Borba, 1968ć, 4

Najzad, najelaboriraniji primer strategije „upozoravanja“ čitalaca da ne podlegnu iskušenju pronalaženja „socijalnih motiva“ u protestima, već da razlikuju „otrov od šećera“, pronašli smo u *Politici*:

Od ovako otvorenih istupanja teško da se bitno razlikuju ona koja osuđuju demonstracije, ali pokušavaju da nađu masu socijalnih razloga za izvinjavanje demonstranata. Razume se, akutnost socijalnih problema ne može niko da negira. Oni i te kako postoje, kao, uostalom, i svugde u zemlji, a ovde su čak i još jače izraženi. Ali, u diskusiji o tome (...) treba odvojiti otrov od šećera. Pre svega, partijski sastanci su zakazani da bi se demonstracije politički ocenile i utvrdila odgovornost učesnika u njima. Insistiranje da se tu i u ovom trenutku govori o socijalnim problemima znači pokušaj da se skup odvrati od razmatranja glavnih stvari (...) Očigledno, nije reč o problemima koji sada postoje, već kako ko u ovoj situaciji njima politički manipuliše.

Politika, 1968b

U predstavljenim diskurzivnim strategijama može se uočiti rađanje nove tehnike simboličke dominacije¹¹⁸, koju ćemo dalje pratiti kroz proteste 1981. i 1988. godine.

1981: „kontrarevolucija“ u doba stabilizacije

Dalekosežne posledice strategije diskurzivne redukcije socijalnih problema građana Kosova na identitetske, najbolje se mogu sagledati na primeru demonstracija 1981. godine. Nakon pokušaja jugoslovenske elite da ustavnim reformama iz 1974,¹¹⁹ „kosoovski problem“ reši političkom decentralizacijom, u martu 1981. godine dolazi do po-

¹¹⁸ Pojam simboličke dominacije u tesnoj je vezi sa pojmom *sistemske legitimizacije* poretka, to jest predstavlja njen glavni mehanizam. Simbolička dominacija se odnosi na kontinuirano sprečavanje aktera koji pripadaju društvenim grupama izloženim različitim oblicima sistematske distributivne i statusne nepravde da svoja iskustva uspešno artikuliraju i institucionalizuju u formi drugačijeg društvenoekonomskog i statusnog poretka.

¹¹⁹ Prema tumačenjima raspada Jugoslavije u kojima se u prvi plan ističu institucionalni argumenti, logika Ustava iz 1974. i drugih pravnih propisa, posebno Zakona o udruženom radu (1976), onemogućila je funkcionisanje saveznih organa i doprinela dezintegracijskim tendencijama u društvu (Jović, 2003, 84–85).

bune albanskih studenata zbog loših uslova na Prištinskom univerzitetu. U tom trenutku, na Prištinskom univerzitetu oko 20.000 studenata studira na albanskom, i suočava se sa nedostatkom perspektive zapošljavanja i pristojnog životnog standarda – na Kosovu usled nerazvijenosti nedostaje visokokvalifikovanih radnih mesta, a studije na albanskom stvaraju jezičku barijeru za zapošljavanje u drugim delovima Jugoslavije. Lošoj situaciji na Univerzitetu svakako je doprinela opšta ekonomska kriza u kojoj se problem zaduženosti SFRJ ponovo rešavao merama štednje koje su doprinele rastu nezaposlenosti, rastu cena i padu standarda stanovništva.¹²⁰ Rešenje se tražilo u „racionalizaciji“ i „stabilizaciji“, to jest u nekom obliku štednje u domenu javnih finansija. Pad životnog standarda je snažno pogađao studente, društvenu grupu izrazito ranjivu na ovakve mere. Bunt oko stanja u studentskim domovima na Prištinskom univerzitetu imao je nedvosmisleno socijalnu pozadinu.¹²¹ Naša analiza sugerise da je socijalni karakter demonstracija u javnom diskursu – naročito u osvrtima visokih funkcionera KPJ – potisnut i izjednačen sa nacionalizmom.

U ispoljavanju izričitog i vatrenog poricanja socijalnog karaktera demonstracija 1981. godine, visoki funkcioneri su bili kreativni. Aslan Fazlija, predsednik Konferencije organizacija SK Prištine, u diskusiji na Predsedništvu Opštinske konferencije SSRN Prištine koju je prenela *Politika*, ne gaji nikakve sumnje u „neprijateljski karakter“ demonstracija na kojim su organizatori upotrebom „demagoških“ socijalnih i „nacionalističkih“ parola (bezuspešno) pokušali da „zavedu“ studente Prištinskog univerziteta. Naravno, kako primećuje Fazlija, „naši studenti“ su svesni da

Univerzitet Kosova u Prištini spada među tri najveća univerziteta u zemlji na kome se nastava odvija na maternjem jeziku studenata. Tako brz, širok i uspešan razvoj nije poznat u istoriji razvoja univerziteta. Svesni smo inače, istakao je Fazlija, da studenti u Prištini zbog brzog razvoja univerziteta imaju problema oko životnog standarda, na čijem se razrešavanju ubrzano radi.

Politika, 1981, 8

Predsednik Predsedništva CK SKPJ, Dušan Dragosavac uviđa mnogostrukost artikulacije iskustva nepravde, međutim argumentuje da je na „teorijskom planu“ samoupravni socijalizam najbolje rešenje kako za socijalne, tako i za nacionalne probleme. Hibridnost samog samoupravnog socijalizma postaje svojevrsna diskurzivna strategija, ideologija kojom se brišu sve druge ideologije:

Iskustvo nam pokazuje, da smo uvek imali štete kada smo zanemarivali trenutke koji su nam izgledali kao istorijski. Mi smo na najbolji mogući način rešili pitanje nacija(...) Daljim razvojem samoupravljanja, kao klasno-socijalnog ele-

---

¹²⁰ Up. Dyker 2013, 91–114.

¹²¹ Up. Noel, 1998.

menta, mi uspešno rešavamo nacionalno pitanje, i stoga stalno povezujemo klasnu, socijalnu i nacionalnu komponentu.

Večernje novosti, 1981,1

Uprkos intrinzičnoj „inkluzivnosti“ ovog diskursa, Dragosavac vrlo brzo pronalazi osnove za diskreditaciju socijalne komponente protesta:

(...) u prvoj demonstraciji (11. marta) za koji je povod bila „loša hrana“ u studentskoj menzi. Brzo se uvidelo da je ona bila prožeta drugim motivima. U ponovljenim izgredima su otvoreno istaknuti kontrarevolucionarni zahtevi. Pokazalo se da je *neprijatelj* u demonstracijama bio *pripremljen* i *organizovan*...
Ibid.

Na sličnom tragu je i govor koji Fadilj Hodža, član predsedništva SFRJ i predsedništva SKJ drži Političkom aktivu Prištine. U govoru koji je u beogradskoj *Borbi* objavljen pod naslovom „Razvoj Kosova smeta kontrarevolucionarima“ on primećuje da

Jugoslavija i njena privreda kao deo svetske privrede, kao zemlja u razvoju, snosi, kao i većina drugih zemalja posledice ukupnih zbivanja, te u svom razvoju nailazi na iste ili slične teškoće, na koje nailazi najveći broj zemalja na svetu.

Borba, 1981a, 3

Dodajući da je Kosovo, kao deo Jugoslavije, izloženo ovim globalnim „ekonomskim teškoćama“, Fadilj Hodža takođe ističe kako se one ne mogu

...rešavati vandalizmom, rušenjem te naše narodne imovine koju su svojim rukama stvarali svi narodni radni ljudi, zatim neprijateljskim i nacionalističkim akcijama, već naporima organizovanih socijalističkih snaga svih naroda i narodnosti Kosova u borbi za veću produktivnost rada, za sprovođenje mera ekonomske stabilizacije...

Ibid.

Negiranje bilo kakve mogućnosti da su demonstracije socijalno uslovljene moglo se čuti i na sednici Pokrajinskog komiteta SK Kosova o kojoj izveštava *Borba*:

U našem daljem idejno-političkom radu nije dovoljno samo osuditi neprijateljsko delovanje i njegove akcije. Potrebno je da među najširim masama objasnimo i neprijateljski karakter i smisao parola koje su organizatori demonstracija isticali. Pre svega, neprijateljske snage koje su organizovale demonstracije u svojim parolama nisu isticali ni jedan jedini stvarni ili pravi socijalni ili drugi

problem sa kojim se suočavaju naši radni ljudi i omladina ili albanska narodnost, jer njihovi motivi i ciljevi uopšte nisu stvarni, socijalni i drugi problemi, već su neprijateljski usmereni na rušenje našeg sistema.

Borba, 1981b, 2

Saglasje ondašnje političke elite o „neprijateljskom karakteru“ demonstracija koje su se odvijale na Kosovu počivalo je na doslednoj negaciji njihovog socijalnog karaktera. Ovakvim diskurzivnim uokviravanjem se na elegantan način delegitimizovao najopasniji oblik društvenog protesta koji dolazi odozdo. Negacija socijalne komponente je perpetuirala i osnov moći ondašnje elite, time što se razrešenje socijalnih tenzija tražilo u političkom i ekonomskom eksperimentisanju koje je bilo sve bliže liberalizmu. Ono je podrazumevalo dalju „konverziju“ socijalnih problema u nacionalne, u skladu sa pomenutom tendencijom liberalizacije da afirmiše lojalnost aktera različitim partikularnim kolektivitetima, pa time i princip „samoopredeljenja“ kao moguće rešenje ekonomskih problema određene grupe aktera, naročito ukoliko je ekonomski eksploatisana društvena grupa istovremeno bila i identitetski homogena.

1988: ka iznuđenim nužnostima

U složenim događajima iz 1988. godine tada već dugoročna nastojanja da se sve vrste društvenih problema tretiraju u identitetskom i nacionalnom ključu, stvorila su uslove za punu nacionalnu mobilizaciju aktera. Kriza spoljnog duga, koja se prvi put javlja početkom osamdesetih, kulminirala je pred sam kraj decenije kada su rast cena, inflacija i nestašica roba značajno opteretili skoro sva jugoslovenska domaćinstva. Tražanje za pravim oblikom „stabilizacije“ je tako postala apsolutna preokupacija ondašnjih političkih funkcionera i tehnokrata. Međutim, u borbama oko artikulacije reformi ideologija dela političke elite okupljene oko Slobodana Miloševića je sada već imala određenu prednost upravo zbog toga što je krajnje efektno uspevala da objedini identitetsku redukciju socijalne nepravde i etatističke težnje u Srbiji sa „nužnošću reforme“, daljim razvojem tržišnog oblika društvene reprodukcije. Na ovaj način stvorili su se uslovi za nastanak svojevrsnog „hibridnog diskursa“ prema kojem je „progressivni pristup“ jugoslovenskom samoupravnom socijalističkom sistemu nalagao isključivo nacionalističku artikulaciju „klasnih“ interesa.

Miloševićeva struja je tako uspela da velikom delu srpske javnosti predstavi ekonomsku i socijalnu krizu osamdesetih godina kao produkt nepravednog statusa Srbije u sistemu među-federalne tržišne konkurencije koju je proizveo jugoslovenski liberalni eksperiment. Kako se iskustvo nepravde već duže vreme tretiralo identitetski i redukcionistički, uslovi za „buđenje naroda“ bili su idealni. Škeljzen Malići primećuje i jezgrovito opisuje ovu nemogućnost alternativne artikulacije univerzalnih socijalnih problema:

Problem vlasništva nad Kosovom postao je od životnog značaja, a ono što je stvarno od životnog značaja za sve stanovnike Kosova, bez obzira na nacionalnost, obećava se da će biti rešeno po nacionalnom ključu, „kad Kosovo bude naše“, „kad ga preotmemo od uzurpatora“. U vladajućem kosovskom diskursu nisu prisutne veoma izražene razvojne teškoće Kosova (s tendencijom „razvoja nerazvoja“ tj. stalnog zaostajanja u odnosu na druge krajeve zemlje), problem demografske tranzicije (...). Umesto stvarnih problema, ističu se oni mitizirano nacionalni... Takve redukcije onemogućavaju pravi uvid u problem, otežavaju pa i čine nemogućim njegovo mirno rešavanje.

Maliqi, 1989, 73

Stoga ne čudi da se Milošević okrenuo rešenju „kosovskog problema“, kao vekovnom mitskom mestu srpske „nacionalne sabornosti“. Njegova propagandna mašina je ustavne reforme iz 1988. godine predstavljala kao presudne za ekonomsku i političku konsolidaciju SR Srbije. Ovaj zadatak je trebalo ostvariti tako što će se prvo ispraviti „nepravda“ naneta Srbiji Ustavom iz 1974. godine.

Pokušaji da se formuliše bilo kakav alternativni uvid u prirodu društvene krize – koji su se pre svega mogli naći u zvaničnom glasilu SKJ, *Borbi* – bili su od samog početka podriveni agilnošću Miloševićevog „hibridnog diskursa“ koji je uspeo da sebe u očima javnosti postavi na tromeđu liberalizma, nacionalizma i socijalizma. Tako se još jednom ispoljila snaga nacionalizma da, zahvaljujući sposobnosti da u sebe po potrebi uključi elemente socijalističkih, liberalnih, konzervativnih ili drugih ideologija, potonje zatim poveže u jednu hibridnu tvorevinu sa potencijalom da mobilise širok spektar aktera na temelju njihovih raznovrsnih iskustava nepravde.

Nakon višemesečne medijske pripreme, tokom leta i jeseni 1988. širom Srbije i Crne Gore organizovani su brojni mitinzi solidarnosti sa Srbima i Crnogorcima na Kosovu,¹²² koji su krunisani velikim mitingom „Bratstva i jedinstva“ u Beogradu. Dva dana pre mitinga, na Kosovu izbijaju petodnevni protesti podrške Pokrajinskom komitetu Saveza komunista, a protiv smene Azema Vlasija, Kaćuše Jašari i drugih rukovodilaca i protiv izmena Ustava iz 1974. godine. U analiziranim medijima, o ovim protestima se od početka izveštava oprezno, ali u preovlađujuće negativnom tonu. I pre nego što im je dodeljena nedvosmisleno nacionalistička etiketa, različitim retoričkim strategijama novinari ukazuju na dramatičnost događaja i njihovu potencijalnu opasnost.

Svojim glasnim skandiranjem i pevanjem (...) oni su iz sna preneli mnoge stanovnike Prištine. Prizor je bio gotovo sablasan: sa upaljenim rudarskim lampama, rudarskim odelima i šlemovima, prvo je stigla četa od oko 150 radnika treće smene rudnika Kišnica i Novo brdo.

Večernje novosti, 1988a, 1–3

---

¹²² O protestnom pokretu Srba sa Kosova u periodu od 1985. do 1988. videti u: Vladislavjević 2003, 2008.

Posle govora Kaćuše Jašari i Azema Vlasija na fudbalskom stadionu FK „Priština“ gde se bilo okupilo oko 70 hiljada pripadnika albanske narodnosti očekivalo se da će se situacija, i pored strahovanja, donekle smiriti. (...) Nažalost strahovanja su se obistinila u dramatičnom obliku.

Borba, 1988a, 5

Iako su nam stizale vesti iz Prištine gotovo do zaključenja ovog izdanja „Politike“ o miru na prištinskim ulicama, poslednja vest je, ipak, donela novu uznemirenost. (...) Organi milicije su na svojim mestima.

Politika, 1988a, 1

Diskurzivni rad na pridavanju nedvosmisleno nacionalističkog karaktera protestima uveliko je prisutan u novinskim izveštajima i pre objavljivanja zvanične ocene predsedništava SR Srbije i CK SK Srbije, prema kojoj postoji „nesumnjivi“ kontinuitet „kontrarevolucionarnih događaja iz 1981. godine“ (Politika 1988b, 1). Dovođena je u pitanje legitimnost proklamovanih ciljeva, parola (prebrojavalo se koliko se puta na ulicama čula parola „Kosovo republika“), legitimnost aktera i (nikad imenovanih, ali implicitnih) organizatora protesta.

Više od hiljadu rudara „Trepčinog“ rudnika „Stari trg“ obustavilo je jutros rad. Spojile su se dve smene – treća i prva – da izraze „svoje nezadovoljstvo i ogorčenje zbog napada na Sindikatu Srbije da u radničkoj klasi Kosova ima najviše separatista i nacionalista“. To je bio samo povod, a prave namere radnici su iskazali vrlo brzo.

Borba, 1988b, 1–5

Sve što se dešava na čitavom Kosovu, preliva se u Prištinu. To je uostalom i cilj onih koji su sve ovo organizovali, a u organizaciju i vođenje umešale su se neprijateljske snage. Uspele su da izmanipulišu deo radnika. Iz gotovo svakog detalja se vidi da je čitava akcija sasvim dobro organizovana i vođena – i po tome kako se dolazi u Prištinu, i po tome kako se pojedini neprihvatljivi zahtevi polako i stepenasto probijaju.

Večernje novosti, 1988b, 6

Najčešće se ukazivalo na „neobičnu“ organizovanost i „sinhronizovanost“ mase koja se ponaša „kao po komandi“ i u skladu sa „dobro poznatim scenarijom“ i ustaljenom „scenografijom“ i „dekorom“ (u brojnim člancima se aludiralo da su jugoslovenske i radničke zastave i Titove slike služile samo da bi prikrile „pravi“ karakter protesta). U tome nije bilo razlike među analiziranim medijima.

Jednoobraznost, ista scenografija, iste parole, uzvici i zahtevi rudara koji su u toku jučerašnjeg dana u različito vreme pristizali u Prištinu u kolonama, mnoge je navela na pomisao da njihovo pojavljivanje na ulicama glavnog grada Pokrajine nije bilo nimalo slučajno, odnosno da je u svemu tome bilo prilično sinhronizacije.

Večernje novosti, 1988c, 1–3

U to ime bile su podređene i sve parole, svi zahtevi i svi potezi koje su demonstranti do sada preduzimali. Za ostvarivanje tih ciljeva (...) korišćen je već dobro poznati scenario i dekor. Sve se odvijalo pod jugoslovenskim trobojkom, partijskom zastavom i zastavom SR Srbije, albanske narodnosti na Kosovu i rudarskom (radničkom) zastavom. Naravno, nošeno je na stotine slika druga Tita.

Borba, 1988c, 5

Odjednom, kao po nekoj komandi u 19,20 napustili su veliku salu doma „Boro i Ramiz“ i u dve grupe, vičući „Pred komitet, pred komitet“, uputili se u centar grada, pred zgradu PK SK Kosova (...) Za pet minuta kao po nekoj komandi masa se razila prištinskim ulicama.

Borba, 1988č, 1

Na Konferenciji Saveza komunista Srbije zahtevana je zvanična definicija protesta, a mnogi učesnici u diskusiji zaoštrili su čak i najnepovoljnije ocene o karakteru protesta koje su se do tada pojavljivale u medijima. U diskursu beogradskih medija, uprkos „kamufležama“, reč je antisrpskim demonstracijama, ali i kontrarevolucionarnom opiranjju reformama.

Zato se i postavlja pitanje i dilema: šta se to događa? (...). Koliko ima elemenata nastavka bezočne kontrarevolucije? Iskustvo iz 1981. godine u pogledu sporog reagovanja na proteste, prvo studenata, a zatim ostalih, dezinformacije u zemlji o tom pitanju, posebno na Kosovu, nalažu nam da bez odlaganja sve nazovemo pravim imenom.

Politika, 1988c, 2

(...) da se u suštini radi o antisrpskim demonstracijama dosta velikih razmera, a organizovale su ih one iste kuhinje iz 1968. i 1981. godine. Osnovni je cilj i zahtev da se ništa ne menja, da se pošto-poto odbrani postojeća politika. To se čini sa velikom žestinom (...) tako da sve kamufleže da se to sakrije – padaju u vodu. Pokušava se demonstracijama dati projugoslovenski karakter, ali u tome se ne uspeva.

(...) Ovo što se poslednjih dana dešava na Kosovu jesu demonstracije, i to demonstracije kao novi oblik jednog oglašavanja kontinuiteta kontrarevolucije albanskih nacionalista i separatista. Demonstracije su veoma suptilno pripremljene, organizovane i promišljeno se vode. Sve je razrađeno u detalje (...) istakao je Aleksandar Mitrović.

Večernje novosti, 1988č, 4

Nasuprot „neprijateljskim demonstracijama na Kosovu“ stajao je „veličanstveni miting na Ušću“. Iako se o karakterima oba protesta može sa današnje distance raspravljati, uređivačka politika analiziranih listova jasno je razlučila ko su legitimni „Mi“, a ko nelegitimni „Oni“ koji protestuju tih dana.

Čitave prošle noći i jutros (...) prema Beogradu stižu hiljade autobusa i automobila. Ljudi različitih godina, profesija, obrazovanja dolaze u Beograd da izraze svoje želje za jedinstvenu Jugoslaviju, za promene, za bolju budućnost... Beograđani će učiniti sve da budu dobri domaćini. Ovaj grad neće dozvoliti da iko baci ljagu i uprlja veliki skup slobodarstva.

Politika, 1988č, 1

Na veličanstvenom zboru na Ušću (...) osam govornika govorilo je o kosovskoj drami, bratstvu i jedinstvu Jugoslavije, reformama, budućnosti mlade generacije, snazi radničke klase, prošlosti s kojom se možemo ponositi...

Borba, 1988č, 1

Politika je, specijalno za ovu priliku, uvela i rubriku „Odjeci mitinga bratstva i jedinstva u Beogradu“, u okviru koje su neki od naslova bili i: „Veličanstven zbor odisao je humanošću i jugoslovenstvom (Osijek)“, „Kragujevac: Bilo je to kao filharmonija“, „Smederevci oduševljeni“, „Titova Mitrovica: Pokazali smo da smo dostojanstveni i plemeniti narod“, „Novi Sad: Da zavlada sloga umesto svađe“, „Sarajevo: Zadovoljstvo zbog jugoslovenskog ponašanja“ itd. Organizator, Predsedništvo Gradske konferencije SSRN Beograda, prenosi *Borba*, ocenilo je beogradski miting kao „skup na visokom civilizacijskom nivou, najdostojanstveniji zbor koji je ikad održan i na kom je ispoljena visoka patriotska svest“ (*Borba*, 1988d, 4).

U ovako postavljenoj slici nije bilo nikakvog mesta za pokušaje da se protesti na Kosovu, mitinzi solidarnosti sa obespravljenim Srbima i Crnogorcima na Kosovu i završni miting u Beogradu ni u kom smislu, pa samim tim ni po pitanju (ne)legitimnosti, izjednače. U svakom od izveštaja u medijima u kojem je zabeleženo da je neki akter to pokušao da uradi, odmah zatim je sledilo ograđivanje od tog iskaza i odbacivanje argumenata.

Iz mase je zatim ustao jedan radnik i povikao: „Sutra se drži miting u Beogradu. Kako to može, a ovo ne može“?

- Tamo SSRN Beograda organizuje miting i za to snosi svu odgovornost – rekla je Kaćuša Jašari i dodala – Ako nastavite ovako da govorite, ja vas više neću slušati.

Borba, 1988dž, 19-20

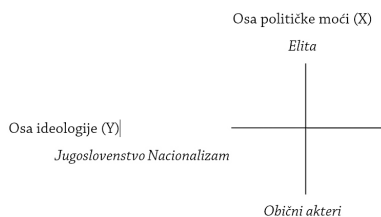
Hrabar je protiv „generaliziranja stvari“ jer „ne mislim da su one hiljade ljudi, one stotine hiljada, koji su došli tamo, svi iredenta“. Na kraju se Hrabar založio da se ovim događajima da bar minimum pozitivnog predznaka jer: „ne mogu do kraja odbaciti i mišljenja tog sveta koji je to izrazio. I u drugim situacijama imamo gde je plebiscitarno data podrška, takođe određenim ljudima“. Reagovala je Marija Todorović, istakavši da to što spolja može ličiti jedno na drugo, apsolutno nije slično. Tok događaja pokazuje da je to sasvim različito u suštini.

Borba, 1988đ, 1

Gusto tkan diskurs koji se pleo oko važnih javnih događaja iz 1988. godine oslikava temeljne odlike diskurzivne redukcije protestnih pokreta u socijalističkoj Jugoslaviji, ali ujedno i ishodište ove tehnike simboličke dominacije – postepeno odustajanje aktera od toga da iskustvo nepravde uopšte i pokušaju da artikulišu u socijalnom ključu.

Zaključna razmatranja

Formalizovanjem teze o strategiji transponovanja kriza legitimnosti jugoslovenskog socijalizma sa društvenoekonomske na simboličku ravan, kojom je jugoslovenska vladajuća klasa odgovarala na akterske izazove „odozdo“, dolazimo do dvodimenzionalnog eksplanatornog modela, koji se sastoji od *ose političke moći* i *ose diskurzivne artikulacije protestnih zahteva (osa ideologije)*:

Na početku analiziranog perioda, akteri koji pripadaju eliti većinom su locirani unutar gornjeg levog kvadranta, odnosno poseduju jugoslovenski, antinacionalistički svetonazor. U istom periodu, kategorija „običnih aktera“ relativno je ravnomerno prisutna u kontinuumu donja dva kvadranta. Unutar jugoslovenske svakodnevice i protestnih pokreta uzrokovanih prevashodno ekonomskim krizama i nejednakostima,

stalno su prisutna oba referentna okvira za tumačenje stvarnosti, *identitetski i klasni*. Oni se međusobno prožimaju unutar akterskog iskustva nepravde.

U trenucima mobilizacije protestnog pokreta, dolazi do intersubjektivnog procesa artikulisanja ovog iskustva. Pri tome, krajnji ishod artikulacije zavisi prevashodno od dva činioca: od „sveobuhvatnih rečnika“ (svetonazora) koji su akterima na raspolaganju, i od efektnosti mehanizama simboličke dominacije koji su na raspolaganju vladajućoj klasi, poput strategije diskurzivne redukcije. Smatramo da je vladajuća klasa u Jugoslaviji uspešno praktikovala simboličku dominaciju u ključnim trenucima 1968. i 1981. godine, onemogućivši aktere da na protestima, ali i u medijskom prostoru, svoje zahteve legitimišu kao „socijalističke“. Time je sprečena koncentracija aktera unutar donjeg levog kvadranta u formi socijalnog, antinacionalističkog otpora poretku, kompatibilnog sa jugoslovenstvom. Umesto toga, diskurzivna redukcija je u dužem periodu doprinela koncentraciji običnih aktera unutar desnog kvadranta, bilo da su svoje društveno-ekonomske zahteve u potpunosti reartikulisali u identitetskom okviru, bilo da su dotične zahteve počeli da interpretiraju kao nekompatibilne sa jugoslovenstvom (oba modaliteta reartikulacije su bila prisutna u protestnim pokretima kosovskih Albanaca 1968, 1981. i 1988. godine).

Krajnje ishodište diskurzivne redukcije kao strategije simboličke dominacije predstavlja cepanje jugoslovenske elite na dve struje i konačna petrifikacija protestnih pokreta aktera unutar nacionalističkog kvadranta 1988. godine. Upotreba nacionalističke etikete od 1968. do polovine osamdesetih u svrhu delegitimizacije protesta imala je povratni efekat i na samu elitu. Jedan njen značajan segment razvija novu strategiju kao odgovor na strukturnu krizu jugoslovenskog sistema: *resignifikaciju* same etikete i delimično prihvatanje jednog njenog modaliteta (nacionalizma etničke grupe kojoj pripada dotični segment elite, uz odbacivanje njemu suprotstavljenih etničkih nacionalizama).

Na dubinsku krizu jugoslovenskog sistema u drugoj polovini osamdesetih, elita je još jednom pokušala da odgovori „eksperimentalnim“ rešenjem u sferi ekonomije, ovog puta supstantivnom tržišnom liberalizacijom. Međutim, jedan segment reformski nastrojene elite, predvođen Miloševićem, u skladu sa protestnim pokretima u zemljama Istočnog bloka, nastoji da predstavi ideologije tržišne liberalizacije i etničkog nacionalizma kao nerazdvojive, resignifikujući etiketu nacionalizma.¹²³ Ovaj deo elite moći strateški se pozicionira unutar gornjeg desnog kvadranta modela, pokušavajući da iskustvo nepravde aktera artikulise u nacionalističkom ključu u svrhu borbe protiv jugoslovenski orijentisanog segmenta elite nastojeći da koncentriše aktere na liniji gornji desni – donji desni kvadrant. Miloševićev segment elite je, odnevši pobjedu nad antinacionalistički pozicioniranim „reformatorima“ oličenim u saveznom premijeru Anti Markoviću, započeo lančani proces mobilizacije aktera na liniji gornji – donji desni kvadrant, koji je do prve polovine 1989. zahvatio sve republike i etničke grupe u Jugoslaviji.

---

¹²³ Up. Meie 1999.

U gore ocrtanoj specifičnoj dinamici akterskog iskustva nepravde i strategija simboličke dominacije vladajuće klase nalazi se, prema našem mišljenju, jedan od uzroka neuspeha socijalističkog sistema u Jugoslaviji da u toku četiri i po decenije neutralizuje nacionalizam kao primarni referentni okvir za tumačenje društvene stvarnosti na Kosovu.

Izvori:

- Borba* (1968a) Ocena trogodišnje aktivnosti. 14. novembar. str. 6.
- Borba* (1968b) Ocena studentskih događaja. 1. novembar. str. 4.
- Borba* (1968c) Šoviniisti se služe svim sredstvima da unesu smutnju i nepoverenje. 9. novembar. str. 3.
- Borba* (1968č) Prištinski studenti osuđuju demonstracije. 3. decembar.
- Borba* (1968ć) Demonstracije su naišle na oštru osudu studenata. 4. decembar. str. 4.
- Borba* (1981a) Razvoj Kosova smeta kontrarevolucionarima. 4. april. str. 3.
- Borba* (1981b) Borba protiv neprijatelja, za poverenje i bratstvo i jedinstvo. 7. april. str. 2.
- Borba* (1988a) Protest pod maskom podrške. 20. novembar. str. 5.
- Borba* (1988b) Remzi Koljgeci VD predsednika. 18. novembar. str. 1-5.
- Borba* (1988c) Protest pod maskom podrške. 20. novembar. str. 5.
- Borba* (1988č) Prestalo, pa ponovo počelo. 21. novembar. str. 1.
- Borba* (1988ć) Jedinstvom stvorimo budućnost. 20. novembar. (vanredno izdanje). str. 1.
- Borba* (1988d) Dostojanstven skup. 21. novembar, str. 4.
- Borba* (1988dž) Nemirenje sa kadrovskim promenama. 19-20. novembar. str. 1.
- Borba* (1988đ) Nije krizno, već opasno. 22. novembar. str. 1.
- Politika* (1968a) Neprijatelj pokazao pravo lice. 7. decembar.
- Politika* (1968b) Otvorena suočavanja. 7. decembar.
- Politika* (1981) Osuđene grupe studenata kao neprijateljske. 29. mart. str. 8.
- Politika* (1988a) Ponovo okupljanja demonstiranata. 21. novembar. str. 1.
- Politika* (1988b) Demonstracije na Kosovu nesumnjivo su kontinuitet kontrarevolucionarnih događaja iz 1981. godine. 24. novembar, str. 1.
- Politika* (1988c) Tri reforme – mera efikasnosti delovanja Saveza komunista. 23. novembar. str. 2.
- Politika* (1988č) Danas miting bratstva i jedinstva. 19. novembar. str. 1.
- Večernje novosti* (1981) Protiv nacionalizma beskompromisno. 5. april. str. 1.
- Večernje novosti* (1988a) Protest zbog ostavki. 18. novembar. str. 1-3.
- Večernje novosti* (1988b) Studenti produžili demonstracije. 20. novembar. str. 6.
- Večernje novosti* (1988c) Protest zbog ostavki. 18. novembar. str. 1-3.
- Večernje novosti* (1988č) Još radi stara kuhinja. 22. novembar. str. 4.

Literatura:

- BAKIĆ, J. (2011) *Jugoslavija: razaranje i njegovi tumači*. Beograd: Službeni glasnik.
- BURG, L. S. (2014) *Conflict and Cohesion in Socialist Yugoslavia: Political Decision Making Since 1966*. New Jersey: Princeton University Press.
- DYKER, A. D. (2013) *Yugoslavia: Socialism, Development and Debt*. New York: Routledge.
- ENTMAN, R. (1993) Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*. 43 (4). str. 51–58.
- HONNETH, A. (1996) *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- JOVIĆ, D. (2001) Razlozi za raspad socijalističke Jugoslavije: Kriička analiza postojećih interpretacija. *Reč*. 62 (8). str. 91–157.
- JOVIĆ, D. (2003) *Jugoslavija: država koja je odumrla*. Zagreb: Prometej.
- LAMPE, J. R. (2000) *Yugoslavia as History: Twice There Was a Country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LAZIĆ, M. (1987) *U susret zatvorenom društvu*. Zagreb: Naprijed.
- LAZIĆ, M. (1994) *Sistem i slom*. Beograd: Filip Višnjjić.
- LAZIĆ, M. (2011) *Čekajući kapitalizam*. Beograd: Službeni glasnik.
- LYDALL, H. (1989) *Yugoslavia in crisis*. New York: Oxford University Press.
- MALIQI, Sh. (1989) Kosovo kao katalizator jugoslovenske krize. U Slavko Gaber, Tonči Kuzmanić (prir.). *Kosovo – Srbija – Jugoslavija*. str. 69–77.
- MEIE, V. (1999) *Yugoslavia: A History of its Demise*. New York: Routledge.
- NOEL, M. (1998) *Kosovo: A Short History*. London: Macmillan Publishers.
- PLEŠTINA, D. (1992) *Regional development in communist Yugoslavia: success, failure, and consequences*. Boulder: Westview Press.
- RUBINSTEIN, Z. A. (2015) *Yugoslavia and the Nonaligned World*. New Jersey: Princeton University Press.
- RUSINOW, D. I. (1977) *The Yugoslav Experiment, 1948-74*. London: C Hurst & Co Publishers Ltd.
- TUCOVIĆ, D. (1950) *Srbija i Arbanija*. U Izabrani spisi, knjiga II. Beograd: Prosveta.
- VAN DIJK, T. A. (2006) *Ideologija: multidisciplinarni pristup*. Zagreb: Golden marketing / Tehnička knjiga.
- VLADISAVLJEVIĆ, N. (2003) Nacionalizam, teorija društvenih pokreta i pokret Srba s Kosova 1985-1988. *Reč*. 70/16. str. 83–107.
- VLADISAVLJEVIĆ, N. (2008) *Serbia's Antibureaucratic Revolution: Milošević, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization*. Basingstoke: Palgrave.
- WOODWARD, L. S. (1995) *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia, 1945-1990*. New Jersey: Princeton University Press.
- WOODWARD, L. S. (2003) The Political Economy of Ethno-nationalism in Yugoslavia. *Socialist Register*. 39. str. 73–92.

Marjan Ivković
Tamara Petrović Trifunović
Srđan Prodanović

Institute for Philosophy and Social Theory
University of Belgrade

Serbian-Albanian Relations in Socialist Yugoslavia: Protests in Kosovo and the Burden of Systemic Legitimization

Abstract:

In this paper we examine to which extent was egalitarian vocabulary of Yugoslav socialism able to provide an alternative framework for interpretation of Serbian-Albanian relations. Our initial hypothesis is that – due to the experimental nature of Yugoslav self-management socialism, which implied certain compromises with liberal capitalism – the Yugoslav elite was structurally bound to systematically negate the social aspect of protests that took place in Kosovo in 1968, 1981 and 1988. Using critical discourse analysis on daily newspapers (*Politika*, *Večernje novosti* and *Borba*), we show how the nomenclature treated the complex social-political aspects of the social uprisings exclusively as a manifestation of nationalism. To the actors involved, this discursive strategy suggested that nationalism is a common denominator for economic, political and ethnic equality. Final consequences of these discursive strategies will be shown through analysis of media coverage of protests in Kosovo and the “Brotherhood and Unity” meeting that took place Belgrade in 1988, wherein we can see that there is little space left for non-nationalistic interpretation of any kind of social uprising, both in media and actors’ perspective.

Key words:

Yugoslavia, Serbian-Albanian relations, system legitimization, protests, discourse analysis